

זכות אבות

מים ראשונים: נושא זכות אבות הוא רחב ומקיף ומוזכר מאות פעמים במדרש. ואנו נבקש להתמקד בשאלה: עד מתי זכות אבות? האם היא מוגבלת בזמן? או באירוע מסוים? או שאין היא מוגבלת כלל והיא שמורה לנו לנצח.

וְזָכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶת־בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת־בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאֶרֶץ אֲזָכֹר: (ויקרא כו מב).¹

וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רֵאשִׁינִים אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי־אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם לְהִיּוֹת לָהֶם לְאֱלֹהִים אֲנִי ה': (שם מה).²

ויקרא רבה פרשה לו סימן ו – עד מתי זכות אבות? ומה יהיה אחריה?

גופא: עד אימתי זכות אבות קיימת? ר' תנחומא אמר רב בשם ר' חייא הגדול: עד יהואחז, שכתוב: "ויוחן ה' אותם וירחמם ... למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ... ולא השליכם מעל פני עד עתה" (מלכים ב' כב, כג) – "עד עתה" זכות אבות קיימת.³ ר' יהושע בן לוי אמר: עד אליהו שכתוב: "ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר: ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל" (מלכים א' יח, לו).⁴

שמואל אמר: עד הושע שנאמר: "ואיש לא יצילנה מידי" (הושע ב' יב) ואין "איש אלא אברהם ... ואין "איש" אלא יצחק ... ואין "איש" אלא יעקב ...⁵ ר' יודן אמר: עד חזקיה, שנאמר: "ולמרבה המשרה ולשלוש אין קץ ... מעתה ועד עולם. קנאת ה' צבאות תעשה זאת".⁶

ר' יודן בן חנן בשם ר' ברכיה אמר: אם ראית זכות אבות שְׁמֻטָּה וזכות אמהות שנתמוטטה, לך הדבק בגמילות חסדים. זהו שכתוב: "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה" (ישעיהו נד ל), "הרים" אלו אבות "וגבעות" אלו אמהות. מכאן ואילך: "וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט" (שם).⁷ אמר ר' אחא: לעולם זכות אבות

¹ פסוק זה המסיים את התוכחה ובו בעל הקורא חוזר ומגביה את קולו, משמש מקור חשוב לנושא זכות אבות. "מה הגפן הזאת נשענת על גבי עצים יבשים והיא לחה, כך ישראל נסמכים בזכות אבותם אע"פ שהם ישינים, שנאמר: וזכרתי את בריתי יעקב וכו'" (ויקרא רבה לו ב בפרשתנו). וכן: "אילו בקשו אבות הראשונים שכר מצוות שעשו בעולם הזה, מהיכן הייתה זכות עומדת לבניהם אחריהם? שנאמר: וזכרתי את בריתי יעקב וכו'" (שם ג). ובכלל, בזכות האבות נברא העולם: "רבי פינחס בשם ר' ראובן: אמר הקב"ה לעולמו: עולמי עולמי, אומר לך מי בראך אומר לך מי יצרך: יעקב בראך ישראל יצרך: ר' יהושע בן נחמיה בשם ר' חנינה בר יצחק: שמים וארץ לא נבראו אלא בזכותו של יעקב" (שם ד). ואנו נתמקד כאמור בשאלה: זכות אבות - עד מתי?

² וחוזר מוטיב זכרון האבות, נכון יותר זכרון ברית האבות, שלושה פסוקים מאוחר יותר. מדרש שמות רבה מד ט בפרשת כי תשא, מדקדק שמדובר בשבטים: "וזכרתי להם ברית ראשונים - זו ברית השבטים", אבל פרשני מקרא, כרד"ק למשל, לא מוציאים גם פסוק זה מאבות האומה. ראה פירושו לבראשית טו יא, ברית בין הבתרים: "רמז לו בזה כי בכל דור ודור אומות העולם עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם בזכות אברהם כמו שנאמר, ואף גם זאת וגו' לא מאסתים ולא געלתים וגו' (ויקרא כ"ו) ונאמר וזכרתי להם ברית ראשונים". ראה בהזדמנות זו דברינו [לא מאסתים ולא געלתים](#) בפרשה זו.

³ עד עתה – עד כאן. מדוע באמת תמה זכות אבות אצל אחז? סביר שבגלל רשעתו המרובה: "כך אמר אחז: אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם. כך היה סבור בדעתו לומר: אם אין קטנים אין תלמידים, אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין זקנים, אם אין זקנים אין נביאים, אם אין נביאים אין הקב"ה משרה שכינתו עליהם" (בראשית רבה מב ג). אחז מצטייר בעיני חז"ל כמי שניסה לעקור את התורה ולהרוס את "מערכת החינוך היהודי". ראה דברינו [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך. ומדוע לא נגפו ה' בגלל אביו: "אמר מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבון כל העולמים, וי שמלך אחז! אמר להם: בן יותם הוא ואביו צדיק ואיני יכול לפשוט את יד בך" (בראשית רבה סג א). הרי שאחז עוד נהנה מזכות אבות ו"מיצה" אותה עד תום.

⁴ ראה בראשית רבה עא ט: "בשעה שהקב"ה מרעיש עולמו, אליהו מזכיר זכות אבות". אך מה ההוכחה מכאן שזכות אבות תמה? ראשית, כנראה מהמילים "היום יודע" - היום ולא לאחר מכן. שנית, משום שבהרבה מקומות משמע שמעשיו של אליהו בהר הכרמל היו חריגים, הן בבניית הבמה (בית המקדש היה אז קיים) והן בכך ש"כפה" על הקב"ה להוריד אש מן השמים (ברכות ו ע"ב). וראה שמות רבה כט ט שאליהו גם "כפה" על הקב"ה להדמים את העולם). בכך "מיצה" אליהו את זכות האבות עד תומה. עכ"פ לאחר שחיטת נביאי הבעל אליהו מתפלל לגשם בלי להזכיר את האבות ובלו להסתמך על הנס שנעשה לו קודם. ראה מלכים א' יח מב: "ואליהו עלה אל ראש הכרמל ויגהר ארצה וישם פניו בין ברכיו". אומר על כך מדרש ויקרא רבה בפרשת אמור (פרשה לא סימן ד): "למה פניו בין ברכיו? אלא אמר לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אם אין לנו זכות הבט לברית". הנה, אליהו עצמו, מיד לאחר שחיטת כהני הבעל והורדת האש מהשמים, פועל שלא מכוח זכויות, אלא מכוח הברית והמצוות. ראה תוספות להלן.

⁵ האם תום זכות האבות אצל הושע קשור לכך שהוא נביא התשובה? "כל הנביאים קוראים לישראל לתשובה אבל לא כהושע. ירמיה אמר: אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב (ירמיה ד' א') וישעיה אמר דרשו ה' בהמצאו (ישעיה נ"ה ו'). ולא מלמדים את ישראל מה לומר. אבל הושע אמר: עשו תשובה ומלמד מה יפייסו על עצמם: שובה ישראל עד ה' א-להיך וגו' וקחו עמכם דברים ושובו אל ה'" (פסיקתא רבתי פרשה מד). מי שיועד לקחת דברים אולי שוב אינו זקוק לזכות אבות או ההפך, יש ללמוד לקחת דברים כי אין יותר זכות אבות. הדבר גם מזכיר את מיקום פרשת התשובה בסוף ספר דברים לאחת התוכחה הקשה שבפרשת כי תבוא.

⁶ היינו שמעתי ואילך מה שיושיע את עם ישראל הוא קנאתו של הקב"ה לשמו ולכבודו. האם תום זכות האבות אצל חזקיה קשור לכך שהיה מיועד להיות מלך המשיח ולא נעשה? ("ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח" סנהדרין צד ע"א).

⁷ "חסדי" רומז לגמילות חסדים שאתם תעשו. "ברית שלומי" הוא עניין אחר שראוי לעיון בפני עצמו. ברית השלום שניתנה תחילה לפנחס, תיתן בהמשך לעם ישראל כולו. ראה יחזקאל לד כה: "וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית שְׁלוֹם וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה מִן הָאֶרֶץ וְיִשְׁבּוּ בְּמִדְבַּר

קיימת, לעולם מזכירים ואומרים: "כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך" (דברים ד לא).⁸

מסכת שבת דף נה עמוד א – מתי תמה זכות אבות?

מאימתי תמה זכות אבות? אמר רב: מימות הושע בן בארי, שנאמר: "אגלה את נבלתה לעיני מאהביה ואיש לא יצילנה מידי" (הושע ב יב).⁹ ושמואל אמר: מימי חזאל, שנאמר: "וחזאל מלך ארם לחץ את ישראל כל ימי יהואחז" (מלכים ב יג כב), וכתוב: "ויחן ה' אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה" (שם שם כג).¹⁰ רבי יהושע בן לוי אמר: מימי אליהו, שנאמר "ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל ואני עבדך ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה וגו' " (מלכים א יח לו).¹¹ ורבי יוחנן אמר: מימי חזקיהו, שנאמר: "למרבה המשרה ולשלום אין קץ על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אותה ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד עולם קנאת ה' צבאות תעשה זאת וגו' " (ישעיהו ט).¹²

מסכת ברכות דף י עמוד ב – בין חזקיהו למשה

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל התולה בזכות עצמו - תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים - תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים, שנאמר: "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך" - תלו לו בזכות עצמו, שנאמר: "ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית"; חזקיהו תלה בזכות עצמו, דכתיב: "זכור נא את אשר התהלכתי לפניך" - תלו לו בזכות אחרים, שנאמר: "וגנותי אל העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי".¹³

תוספות מסכת שבת דף נה עמוד א – אם זכות אבות תמה, הברית לא תמה

"ושמואל אמר תמה זכות אבות ורבי יוחנן אמר תחון זכות אבות" - אומר רבינו תם דזכות אבות תמה אבל ברית אבות לא תמה, דהא כתיב (ויקרא כו) וזכרתי את בריתי יעקוב - אף לאחר גלות. ואנן אין אנו מזכירים זכות אבות אלא הברית.¹⁴

⁸ לְבַטַח וַיִּשְׁנוּ בְּיַעֲרִים, וכן שם לז כו: "וְיָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית שְׁלוֹם בְּרִית עוֹלָם יִהְיֶה אוֹתָם וַיִּנְתְּתִים וְהִבְרַיתִי אוֹתָם וַיִּנְתְּתִי אֶת מִקְדְּשִׁי בְּתוֹכָם לְעוֹלָם". ראה דברינו **ברית שלום** בפרשת פנחס.

⁹ המקור בתלמוד הבבלי לנושא של עד מתי זכות אבות הוא מסכת שבת נה ע"א. ובירושלמי, סנהדרין פרק י' דף כז. ראה הסוגיה בשבת שם על ה"ת"ר שאיש לבוש הבדים כותב על מצחות האנשים (יחזקאל ט), האם זה תו של תְּחִיָּה או של תְּמָה, של תמה או של תחון: שמואל אמר תמה ורבי יוחנן אמר תחון". הנוסח בירושלמי דומה מאד לזה של ויקרא רבה שהבאנו (יש בכלל קרבה רבה בין הירושלמי לויקרא רבה וזו אחת ההוכחות לכך שויקרא רבה הוא מדרש ארץ ישראלי קדום), אלא ששם הסיום הוא הפוך: "אמר רבי אחא זכות אבות לעולם קיימת ... רבי יודן בר חנון בשם רבי ברכיה: אמר הקב"ה לישראל: בני, אם ראיתם זכות אבות שמתה וזכות אימהות שנתמוטטה לכו והידבקו בחסד". הסיום אצלנו יותר אופטימי ובירושלמי יותר מחייב.

¹⁰ "איש", היינו אבות האומה. כמדרש ויקרא רבה לעיל: "ואיש לא יצילנה מידי" (הושע ב יב) ואין "איש אלא אברהם ... ואין "איש" אלא יצחק ... ואין "איש" אלא יעקב. אולי לא בכדי מדגיש הושע את ערך התשובה - משום שפסקה זכות האבות. ראה דברינו **הושע מורה התשובה** בשבת שובה. למרות שספרו נכרך עם תרי עשר, הושע נחשב לנביא מהמוקדמים של בית ראשון, עוד לפני ישעיהו ועמוס, ראה בבא בתרא יד ע"ב. וכבר הוא מודיע לעם ישראל שאין עוד זכות אבות.

¹¹ עד עתה. מכאן ואילך, לא עוד. הערה 3 לעיל.

¹² הערה 4 לעיל.

¹³ היינו שמעתה ואילך לא זכות אבות תעמוד לעם ישראל את קנאת ה' (רש"י, שטיינזלץ). וזה כבר בימי חזקיהו וישעיהו, בעת המצור של אשור על ירושלים. ראה גם ביובל ב יח: "וַיִּקְנָא ה' לְאַרְצוֹ וַיַּחְמַל עַל עַמּוֹ".

¹⁴ כיוון שהזכרנו את חזקיהו, הנה ההשוואה עם משה. למשה יש אמנם צידוק טוב להזכיר את האבות שהרי בתחילת שליחותו במעמד הסנה (שמות פרק ג) אומר לו הקב"ה שהצלת עם ישראל משעבוד מצרים תהיה בזכות ההבטחה לאבות. כך גם בתחילת פרשת וארא. לפיכך, אין דבר פשוט מלהזכיר את האבות כאשר בני ישראל עדיין בדרך ולא התקיימה ההבטחה לאבות. מה גם שהקב"ה מפתה את משה: "הרף ממני ואשמידם ... ואעשה אותך לגוי גדול וכו'" ומשה מבין שזה ניסיון והוא עומד בו בכבוד. חזקיהו מצוי שנים הרבה אחרי ההתנחלות בארץ, גם אחרי תקופת השיא של ימי דוד ושלמה ויכול בהחלט לחשוב שתמה תקופת האבות. הקב"ה קיים הבטחתו. ההפתעה היא שיש גם זכות לאבות כדוד ושלמה. בין כך ובין כך, נראה שהרעיון המרכזי בדרשה זו הוא בכיוון קצת אחר, שלעולם אל יתלה אדם זכות בעצמו.

¹⁴ וכמו שאומר הפיוט: "זכור ברית אברהם ועקידת יצחק" ולפי פירוש תוספות זה, גם אזכור עקידת יצחק איננה משום זכות אבות ובשביל שאנו מצפים לגמול על המעשה שעשו אברהם ויצחק, אלא בשל הברית שנכרתה עמם במעמד זה. מעניין לבדוק בסדר ומחזור תפילותינו היכן מוזכרת זכות אבות והיכן ברית אבות ואם ניתן להעביר קו ביניהן. אבל הירושלמי לא יסכים עם פירוש זה של תוספות ולא מבחין בין השניים. ראה ירושלמי תענית פרק א הלכה א: "כי אל רחום ה' א-להיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח ברית אבותיך" - מתוך זכות אבות" - זה בדיוק הפסוק שר' אחא מצטט כשהוא אומר שזכות אבות קיימת לעולם. ותוספות אכן

בראשית רבה נו ה פרשת וירא – שר העקידה

"ויעקד את יצחק בנו" (בראשית כב ט). ר' חנינה בר יצחק אמר: כל מה שהיה אברהם עוקד את בנו מלמטה היה הקב"ה כופת שרי האומות מלמעלה. ולא עשו,¹⁵ אלא כיון שהפליגו ישראל עצמן בימי ירמיהו,¹⁶ אמר להם הקב"ה: מה אתם סבורים שאותם קשרים קיימים? שנאמר: "כִּי עַד סִרְיִים סָבְבִים" (נחום א י) – כי עד שרים סבוכים?¹⁷ אלא "וּכְסָבָאָם סְבוּאִים" (שם) – הותרו אותם קשרים, שכתוב: "אֶפְלוּ קָקֵשׁ יָבֵשׁ מְלֵא" (שם).¹⁸

טור אורח חיים סימן קיג – אם זכות אבות תמה, גאולה לא תמה

"וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה" - תקנו להזכיר חסדי אבות אצל הגאולה, לומר שאף אם תמה זכות אבות גאולתו לעולם קיימת, שהרי הבטיח בה בשמו הגדול. וכאשר שמו קיים לעולם ולעולמי עולמים כך גאולתנו לעולם קיימת. והכי פירושו: זוכר חסדי אבות לבניהם לגאלם ואף אם תמה זכות אבות מביא גואל לבני בניהם למען שמו שהוא קיים לעולם.¹⁹

רש"י שמות פרק לג פסוק יט – מידת הטוב והתפילה לא תמו

"וויאמר אני אעביר כל טובי על פניך" - הגיעה שעה, שתראה בכבודי מה שארשה אותך לראות, לפי שאני רוצה וצריך ללמדך סדר תפילה. שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל הזְכָרְתָּ לי זכות אבות. כסבור אתה שאם תמה זכות אבות אין עוד תקווה? אני אעביר כל מדת טובי לפניך על הצור, ואתה צפון במערה.²⁰

במדבר רבה ח ט – זכות יגיע כפיים לכל

"יגיע כפיך כי תאכל" - זה הגר שאין לו זכות אבות. וכדי שלא יאמר: אוי לי שאין לי זכות אבות! כל מעשים טובים שאסגל אין לי שכר אלא בעולם הזה. לכך הכתוב מבשרו שבזכות עצמו יאכל בעולם הזה ובעולם הבא.²¹

בראשית רבה עד יב – חביבה מלאכה מזכות אבות

מביא בהמשך דבריו שם את שיטת ר' אחא ממדרש ויקרא רבה שהבאנו לעיל לפיה זכות אבות לעולם קיימת ומסיים שאין הלכה כשמואל.

¹⁵ לא נמשך המצב, לא נשארו אומות העולם כפותים לעולם. והרבה במדרש: "לא עשו, אלא ..."

¹⁶ חטאים רבים חטאו ישראל בימי ירמיהו ומכולם, מצאנו בספר ילקוט חדש שמציע שהכוונה לפסוק בירמיהו ז יח: "הַבְּנִים מְלַקְטִים עֲצִים וְהָאֲבוֹת מְבַעְרִים אֶת הָאֵשׁ ... וְהַסֵּף נִסְכִּים לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים לְמַעַן הַקְּעִסְנִי", שהוא מעין אנטיזתה לעקדה, וכלשונו של ילקוט חדש: "מה שתקנו אברהם ושרה ויצחק, קלקלו בימי ירמיהו הנביא". ועל הלשון "חטאו בימי ירמיהו", ראה גם תנחומא פרשת ראה סימן ד.

¹⁷ ראה הפסוק המלא בנחום: "כִּי עַד סִרְיִים סָבְבִים וּכְסָבָאָם סְבוּאִים אֶפְלוּ קָקֵשׁ יָבֵשׁ מְלֵא" - שיידרש להלן בשלוש פעימות. בחלק הראשון כאן, אתם סבורים שלעולם יהיו הסירים, היינו השרים, שרי אומות העולם, כפותים?

¹⁸ בעקבות הערה 14 לעיל בה הזכרנו את העקדה, נפנה לרגע לנושא זכות העקדה שהיא כלולה בזכות אבות או אולי 'זכות' בפני עצמה. בין כך ובין כך, הנה גם לזכות לאכילה מפירות העקדה יש גבול. שרי אומות העולם שנכפתו בעקדה על מנת שלא ירעו לישראל, שוחררו מכבליהם כאשר חטאו ישראל בימי ירמיהו. מעניין אגב לחשוב שמדרש זה בא לסתור את המדרשים על ברית בין הבתרים שם נגזרו על עם ישראל לא רק גלות מצרים אלא גלויות ושעבוד מלכויות בכלל. ראה דברינו [ברית בין הבתרים לאורך הדורות](#). למרות מדרש זה, אנו מזכירים את עקידת יצחק לא מעט בתפילותינו. אפשרות אחת היא לומר שיש שלא מסכימים עם מדרש זה ואפשרות אחרת מוצעת במים האחרונים להלן. נחזור לדון בזכות האבות הכללית.

¹⁹ נוסח זה שאנו אומרים שלוש פעמים בכל יום, הוא מעין פשרה בין השיטות שאומרות שזכות אבות תמה ובין שיטת ר' אחא שזכות אבות לעולם קיימת. יש פה "זכירת חסדי אבות". הגאולה למען שמו של הקב"ה מקורה בפסוקים ביחזקאל לו כב וכג וכבר נאמרו בהם מדרשים רבים. ואין זה רק לעתיד לבוא. כבר בכניסה הראשונה לארץ לא עזרה זכות אבות, אלא שמו של הקב"ה. ראה מדרש תהלים (בובר) מזמור קז: "הודו לה' כי טוב" - "לא בצדקתך ובויושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם: - אמר להם הקב"ה: לא עשיתי בשביל אברהם יצחק ויעקב. ובשביל מה? בשביל שמי הגדול. אמר דוד הואיל ובשביל שמו הגדול הוא עושה, הודו לה' כי טוב. לטור אורח חיים הנ"ל יש, אפוא, מקורות רבים ומגוונים.

²⁰ בתחילת מעשה העגל מזכיר משה את האבות "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך" (שמות לב יג). אח"כ הוא מבקש לדעת את דרכי ה' ולראות את כבודו ותשובת ה' היא: לימוד סדר התפילה. התפילה מתחילה אמנם בברכת האבות אבל יש בה זכות ותקווה משל עצמה: "שערי תפילה לעולם פתוחים" (פסיקתא דרב כהנא כד). יש קשר מעניין בין רש"י זה ובין טור אורח חיים הנ"ל.

²¹ לדעת רוב הפוסקים: רמב"ם (בפירושו למשנה, בהלכות ביכורים ובתשובתו לעובדיה הגר), רבינו יצחק מבגלי התוספות (תוספות בבא בתרא פא ע"א: "למעוטי אדמת גוי"), רמב"ן, רשב"א, בית יוסף (אורח חיים נג יט-כ) ועוד, גר הוא יהודי לכל דבר ואומר בתפילה "אלוהינו ואלוהי אבותינו" (ולדעת הרמב"ם גם במקרא ביכורים כולל "לתת לנו"), לפי שאברהם הוא אביהם של הגרים (ולאברהם הובטחה הארץ ומכח הבטחה זו ירשו בני ישראל). ראה דברינו [מסכת ביכורים](#) בפרשת כי תבוא וכן [כולנו גרים](#) בחג השבועות. המדרש לעיל כאילו חש במחלוקת זו ומקדים תרופה למכה ואומר: גם אם תאמר שאין לגר זכות אבות, יש לו זכות גדולה מזו: זכות יגיע הכפים וזכות עצמו, אולי כאיתות לכולנו שכולנו היום בבחינת גרים שהרי זכות אבות תמה ומכאן ואילך אין לנו אלא זכות עצמנו, יגיע כפינו ומעשה ידינו. אגב, ביגיע הכפים מתחבר הגר גם ליעקב אבינו שהזכות שנמצאה לו הייתה: "עָנִי וְאֵת יָגִיעַ כְּפֵי רְגָא אֱלֹהִים וְיוֹכַח אִמְשׁ" (בראשית לא מב, פרשת ויצא).

"את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים" – אמר ר' ירמיה בן אלעזר: חביבה היא המלאכה מזכות אבות. שזכות אבות הצילה ממון ומלאכה הצילה נפשות. זכות אבות הצילה ממון שנאמר: לולי אלהי אביי ומלאכה הצילה נפשות שנאמר: "את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח".²²

מסכת עדויות פרק ב משנה ט – זכות אבות משפחתית

הוא היה אומר:²³ האב זוכה לבן בנוי ובכח ובעושר ובחכמה ובשנים ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ, שנאמר: "קורא הדורות מראש" (ישעיה מא ד); אף על פי שנאמר: "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" (בראשית טו ג), ונאמר: "ודור רביעי ישובו הנה" (שם שם טז).²⁴

מסכת עדויות פרק ה משנה ז – בזכות עצמן

בשעת מיתתו אמר לבנו: בני, חזור בך בארבעה דברים שהייתי אומר. אמר לו: ולמה לא חזרת בך? אמר לו: אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים. אני עמדתי בשמועתי והם עמדו בשמועתי. אבל אתה שמעת מפי היחיד ומפי המרובין. מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין. אמר לו: אבא, פקוד עלי לחברך. אמר לו: איני מפקיד. אמר לו: שמא עילה מצאת בי? אמר ליה: לאו, מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך.²⁵

שבת שלום

חזק חזק ונתחזק

מחלקי המים

מים אחרונים: מפי המשגיח מפוניבז' ר' חצקאל לוינשטיין ז"ל: זכות אבות איננה איזו ערובה לדורי דורות שממנה ניתן 'להתפרנס' לנצח ככד הקמח וצפחת השמן של אליהו (מלכים א יז). אזכור זכות אבות בא לומר לפני הקב"ה שאנחנו 'ממשפחה טובה', יש לנו יסודות טובים שעליהם ניתן לבנות ולפיקך גם לסלוח ולתת לנו הזדמנות חדשה.

²² יש פה השלמה של המדרש הקודם במדבר רבה, לא רק בהקבלה הלשונית: "יגיע כפי" של יעקב מול "יגיע כפיך" של הגר, אלא גם במעמדו של יעקב שהיה גר אצל לבן, עם גר צדק שבא לחסות תחת כנפי השכינה ואין לו זכות אבות (לקראת חג השבועות המתקרב). וזה דווקא אצל יעקב שלכאורה יש לו זכות אבות והוא גם מזכיר אותה: "לולי א-להי אבי א-להי אברהם ופחד יצחק היה לי". ואולי מכאן סיבה נוספת לאזכור האבות, בפסוק בפרשתנו בו פתחנו, בסדר ההפוך והעמדת יעקב לפני אברהם ויצחק.

²³ "הוא" זה רבי עקיבא שנזכר שם במשנה הקודמת. ומעניין שדווקא רבי עקיבא שאין לו 'זכות אבות' מדבר על עניין זה. ראה גמרא ברכות כז ע"ב בסיפור הדחתו של רבן גמליאל מהנשיאות שלא מינו את רבי עקיבא "דילמא עניש ליה, דלית ליה זכות אבות".

²⁴ נניח לחצי השני של המשנה בו התקשו רבים, למרות שאולי גם הוא שייך לעניינינו. ראה פירוש קהתי על המשנה כולה, כולל החצי השני, ופירוש תורה תמימה שמביא שם שבזכות האבות נגאלו ממצרים ככתוב בפירוש בתורה (שמות ב כד). לנו די כעת בחצי הראשון, הברור יותר, ממנו ניתן אולי ללמוד שיש גם יש זכות אבות ברמה המשפחתית. אמנם ראה פירושו 'המדעי' של הרמב"ם על משנה זו: "נואי - היופי. ושנים - ימי חייו, והוא שיהיו ימיו חייו קרובים לימי חיי אבותיו, לפי שכאשר הוא קרוב לו במזגו הרי ימי חייו יהיו קרובים לו בלי ספק. וכל הדברים האלו כך הם על הרוב, וכן רוב העניינים הטבעיים אינם אלא על הרוב. וכן על הרוב שאם היה האדם בעל ממון מורישו לבנו ויהיה מתענג הבן בממון אביו. וכן אם היה בעל חכמה מלמד את בנו ויגע בו על הרוב". ראה גם פירוש בית הבחירה (מאירי) על המשנה, שהולך בדרכו הסלולה של הרמב"ם ומזכיר את שיטת חכמים בתוספתא שחולקים על רבי עקיבא ואומרים: "עד הפרק זוכה לו, מיכאן ואילך זוכה לעצמו". ואלה דברי המאירי: "הוא היה אומר האב זוכה לבן בחמישה דברים. רוצה לומר שברוב הפעמים נמשכים עניינים אלו מן המוליד לנולד לו. בנוי, רוצה לומר היופי, שטבע יופי המולידים נמשך אצל הבנים. והוא הענין בכח בעושר, שעל הרוב הוא מורישו את ממונו. וכן בחכמה שעל הרוב הוא מלמדו להועיל. בשנים, רוצה לומר ימי החיים, שעל הרוב ימי חייו קרובים לחיי המולידים אחר שהוא קרוב להם במזג טבעו. ובתוספתא אמרו עליה: עד הפרק זוכה לו מכאן ואילך זוכה לעצמו. וזה חוזר לדרכים דתיים, רוצה לומר שעד הפרק והוא שיהיה בר מצוה, ענייניו נמשכים אחר זכות האב. משם ואילך בזכות עצמו". זכות האב והאם הישירים – עד בר המצווה. מכאן ואילך, זכויותיהם העקיפות בגנים, בהליכות העולם, ברכוש ובחכמה שהם מורשיים לילדיהם.

²⁵ באותה מסכת עדויות, נמצא מוטיב חזק וברור כנגד 'זכות אבות'. עקיבא בן מהללאל אינו עושה שום הנחה לבנו, אינו מוכן להציג אותו לפני חבריו ולהכניסו לבית המדרש מכוח זכות אבות, אלא אומר לו משפט פשוט: מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך. הכל תלוי במעשיך אתה, בני. ראה שיר השירים רבה פרשה א על הפסוק "הביאני המלך חדריו", שמספר את סיפור הארבעה שנכנסו לפרדס (חגיגה יד ע"ב, ירושלמי חגיגה ב א, תוספתא חגיגה ב ג) ומסיים: "ר' עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום. ואמר, לא מפני שגדול אני מחברי, אלא כך שנו חכמים במשנה מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך". הוא רבי עקיבא שנכנס לעולם התורה בלי שום זכות אבות, אבל לעיל, במקור הקודם, משבח את האב שיכול לזכות לבניו בנוי, בכח, בעושר ובחכמה. ראה גם פירוש אברבנאל בראשית פרק יב פסוק ב על אברהם, שגם הוא לכאורה בלי שום זכות אבות: "... וכנגד מולדתך שיקשה בעיניך עזיבת האוהבים אשר נתגדלת עמהם בעבור שהם יכירוך ויברכוך ויעזרוך להתעשר, אמר ואברךך ואגדלה שמך. כלומר, אל תחוש לברכתם ולכבודם כי מכבדי אכבד וברכת ה' היא תעשיר ומלבד זה מעשיך יקרבוך ותתברך ותתעשר מעצמך. ועל זה אמר והיה ברכה רוצה היה אתה בכל מקום שתשב שמה איש ברכה ומשתדל לתועלתך".